

فهرست مطالب

۱	چکیده
۲	مقدمه
۷	فصل اول : معرفی مسئولیت و اشخاص حقوقی
۸	مبحث اول: مفهوم و هدف مسئولیت مدنی
۸	گفتار اول: مفهوم مسئولیت مدنی
۹	گفتار دوم: هدف مسئولیت مدنی
۱۰	بند اول: ارضاء خاطر زیان دیده (تشفی خاطر)
۱۰	بند دوم: مجازات خصوصی عامل زیان
۱۰	بند سوم: برقراری عدالت
۱۱	گفتار سوم: قلمرو مسئولیت مدنی
۱۲	مبحث دوم: انواع مسئولیت و مقایسه آنها
۱۲	گفتار اول: انواع مسئولیت
۱۲	بند اول: مسئولیت اخلاقی
۱۳	بند دوم: مسئولیت حقوقی
۱۴	گفتار دوم: انواع مسئولیت حقوقی
۱۴	بند اول: مسئولیت کیفری
۱۵	بند دوم: مسئولیت مدنی
۱۶	گفتار سوم: انواع مسئولیت مدنی
۱۶	بند اول: مسئولیت قراردادی
۱۷	بند دوم: مسئولیت قهری

- بند سوم: تفاوت مسئولیت قهری و قراردادی..... ۱۸
- مبحث سوم: شخصیت و اشخاص حقوقی..... ۲۱
- گفتار اول: مفهوم شخصیت حقوقی..... ۲۱
- بند اول: آثار شناسایی شخصیت حقوقی برای اعضاء..... ۲۳
- بند دوم: شرایط و عوامل ایجاد شخص حقوقی..... ۲۴
- بند سوم: قواعد مشترك بين اشخاص حقوقی..... ۲۶
- مبحث چهارم: مبنای علمی شخصیت حقوقی..... ۲۷
- گفتار اول: نظریه وجود واقعی..... ۲۷
- گفتار دوم: نظریه وجود فرضی..... ۲۹
- گفتار سوم: واقعیت اعتباری..... ۲۹
- گفتار چهارم: نتیجه و نظریه قابل قبول در حقوق ایران..... ۳۰
- مبحث پنجم: تمیز اشخاص حقوقی..... ۳۲
- گفتار اول: تعیین ضابطه تمیز اشخاص حقوقی از یکدیگر..... ۳۲
- بند اول: نظریه هدف اصلی..... ۳۲
- بند دوم: نظریه منشأ پیدایش..... ۳۳
- بند سوم: نظریه عامل اراده..... ۳۳
- گفتار دوم: وجه تمایز اشخاص حقوقی از یکدیگر..... ۳۴
- بند اول: از لحاظ شیوه ایجاد و انحلال..... ۳۴
- بند دوم: از جهت فعالیت و حدود صلاحیت..... ۳۵
- بند سوم: از لحاظ عضویت..... ۳۶
- بند چهارم: از لحاظ مقررات و حکومت قوانین..... ۳۶

- بند پنجم: از لحاظ اموال و دارایی..... ۳۶
- گفتار سوم: انواع اشخاص حقوقی..... ۳۷
- بند اول: اشخاص حقوقی حقوق خصوصی..... ۳۷
- بند دوم: اشخاص حقوقی حقوق عمومی..... ۳۹
- فصل دوم: توجیه مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی..... ۴۳
- مبحث اول: موجبات مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی و شیوه اعمال اراده آنها..... ۴۴
- گفتار اول: تعیین مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی از میان انواع مسئولیت به لحاظ فعل زیانبار..... ۴۴
- بند اول: مسئولیت ناشی از فعل شخص..... ۴۴
- بند دوم: مسئولیت ناشی از فعل غیر..... ۴۵
- بند سوم: مسئولیت ناشی از اشیاء..... ۴۷
- بند چهارم: اجرای عدالت و مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی..... ۴۷
- گفتار دوم: اراده اشخاص حقوقی..... ۴۸
- بند اول: نحوه اعمال اراده اشخاص حقوقی..... ۴۸
- بند دوم: ماهیت حقوقی رابطه مدیران (اداره کنندگان) با اشخاص حقوقی..... ۴۹
- مبحث دوم: مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی مبتنی بر تقصیر..... ۵۴
- گفتار اول: تقصیر و مسئولیت غیر مستقیم اشخاص حقوقی..... ۵۴
- بند اول: معیار تقصیر شخصی..... ۵۴
- بند دوم: نظریه تقصیر شخصی و مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی..... ۵۵
- بند سوم: معیار نوعی..... ۵۶
- بند چهارم: تقصیر نوعی و مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی..... ۵۷

- بند پنجم: اصل تفکیک میان خطای اداری یا خطای مربوط به انجام وظیفه قانونی و شخصی ۵۸
- بند ششم: خطای رکن شخص حقوقی - خطای حرفه‌ای..... ۶۶
- بند هفتم: اجتماع خطای مربوط به وظایف و خطای شخصی..... ۶۹
- بند هشتم: انتقاد از مسئولیت غیر مستقیم اشخاص حقوقی..... ۷۱
- گفتار دوم: مسئولیت مستقیم اشخاص حقوقی..... ۷۲
- بند اول: مبنای مسئولیت مستقیم اشخاص حقوقی..... ۷۳
- بند دوم: نتیجه حاصل از مسئولیت مستقیم اشخاص حقوقی..... ۷۴
- بند سوم: نقد نظریه..... ۷۵
- مبحث سوم: مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی در نظریه‌های فاقد عنصر تقصیر..... ۷۷
- گفتار اول: نظریه خطر..... ۷۷
- بند اول: مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی و تئوری خطر..... ۸۰
- بند دوم: موارد مصرح قانونی در مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی بر اساس تئوری خطر... ۸۱
- گفتار دوم: ائتلاف..... ۸۳
- گفتار سوم: نظریه مختلط..... ۸۳
- گفتار چهارم: نظریه تضمین حق..... ۸۵
- بند اول: معنای نظریه..... ۸۵
- بند دوم: انتقاد به نظریه..... ۸۸
- گفتار پنجم: نظریه تساوی شهروندان در برابر هزینه‌های عمومی..... ۹۰
- بند اول: معنای نظریه..... ۹۰
- بند دوم: مقایسه نظریات..... ۹۲
- فصل سوم: ارکان مسئولیت مدنی و اسباب معافیت از آن..... ۹۵

- ۹۶.....مبحث اول: ارکان مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی.
- ۹۷.....گفتار اول: وجود ضرر.
- ۹۷.....بند اول: مفهوم ضرر.
- ۹۹.....بند دوم: انواع ضرر.
- ۱۰۵.....بند سوم: شرایط ضرر قابل مطالبه.
- ۱۱۲.....گفتار دوم: فعل زیانبار.
- ۱۱۳.....بند اول: ویژگی فعل زیانبار اشخاص حقوقی.
- ۱۱۶.....بند دوم: نامشروع بودن فعل زیانبار اشخاص حقوقی.
- ۱۱۹.....گفتار سوم: تقصیر.
- ۱۱۹.....بند اول: مفهوم تقصیر.
- ۱۲۳.....بند دوم: بررسی لزوم تقصیر در مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی.
- ۱۲۶.....گفتار چهارم: رابطه سببیت.
- ۱۲۶.....بند اول: قواعد عمومی.
- ۱۲۷.....بند دوم: رابطه سببیت در خصوص مسئولیت اشخاص حقوقی.
- ۱۲۸.....بند سوم: اثبات رابطه سببیت.
- ۱۲۹.....بند چهارم: تعدد اسباب.
- ۱۳۸.....مبحث دوم: بررسی مسئولیت مدنی برخی اشخاص حقوقی.
- ۱۳۸.....گفتار اول: مسئولیت متصدی حمل و نقل.
- ۱۳۸.....بند اول: مسئولیت متصدی حمل و نقل در قانون مدنی.
- ۱۳۹.....بند دوم: مسئولیت متصدی حمل و نقل در قانون تجارت.
- ۱۴۰.....بند سوم: گسترش مسئولیت متصدی درباره فعل مباشر.

- بند چهارم: امکان جمع مقررات قانون مدنی و تجارت در خصوص مسئولیت متصدی حمل و نقل..... ۱۴۱
- بند پنجم: موارد مسئولیت مدنی شخص حقوقی متصدی حمل و نقل..... ۱۴۲
- گفتار دوم: مسئولیت مدنی شخص حقوقی کارفرما..... ۱۴۴
- بند اول: مبنای مسئولیت..... ۱۴۴
- بند دوم: شرایط تحقق مسئولیت..... ۱۴۵
- بند سوم: امکان رجوع کارفرما به کارگر یا کارمند مسئول..... ۱۴۷
- گفتار سوم: مسئولیت دولت و شهرداری نسبت به اعمال کارکنان خود..... ۱۴۸
- بند اول: تفاوت وضع دولت و بخش خصوصی..... ۱۴۸
- بند دوم: قلمرو ماده ۱۱ ق.م.م..... ۱۴۸
- بند سوم: تقصیر اداری..... ۱۴۹
- بند چهارم: امکان اجتماع تقصیر اداری و شخصی..... ۱۵۰
- بند پنجم: اعمال مربوط به حاکمیت و تصدی..... ۱۵۱
- گفتار چهارم: مسئولیت مدنی شرکتهای تجاری..... ۱۵۲
- بند اول: در مقابل اشخاص ثالث..... ۱۵۳
- بند دوم: در مقابل شاغلان..... ۱۵۳
- مبحث سوم: اسباب معافیت از مسئولیت..... ۱۵۵
- گفتار اول: دخالت اسباب خارجی..... ۱۵۵
- بند اول: مفهوم علت خارجی و اقسام آن..... ۱۵۵
- نتیجه..... ۱۶۵
- منابع و ماخذ..... ۱۶۷

چکیده

موضوع اصلی این رساله توجیه مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی می باشد. برای تحقق مسئولیت مدنی وجود سه عنصر ضرر، فعل زیانبار و رابطه سببیت ضروری است. مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی در میان انواع مسئولیت ها به لحاظ فعل زیانبار، ذیل عنوان مسئولیت ناشی از فعل دیگری بررسی می گردد. آنچه تحقق مسئولیت برای اشخاص حقوقی را دچار ابهام می نماید تردید در چگونگی وقوع فعل زیانبار و انتساب این فعل به اشخاص حقوقی به عنده و ان می باشد که به بررسی آن پرداخته ایم. ارتکاب فعل زیانبار از جانب اشخاص حقوقی توسط ارکان یا اصطلاحاً نمایندگان ارگانیک که همان اشخاص حقیقی هستند محقق گردیده و در واقع ارتکاب فعل زیانبار توسط این اشخاص است که منجر به استقرار مسئولیت بر عهده اشخاص حقوقی خواهد شد. نکته حائز اهمیت آنکه چنانچه ورود ضرر، ناشی از افعال شخصی نمایندگان که ارتباطی با انجام وظیفه آنها ندارد باشد، مسئولیت شخصی تلقی و بر عهده نماینده مستقر خواهد بود این قاعده عام در تمام انواع اشخاص حقوقی مطابق با قوانین مصرح در مسئولیت مدنی یکسان نبوده و در پاره ای از آنها نظیر دولت مسئولیت به هر عنوان در اعمال مربوط به تصدی گری بر عهده نماینده خواهد بود و استثناء آن در حالتی است که وقوع ضرر ناشی از نقص وسایل دولت باشد و در پاره ای دیگر نظیر کارفرمایان مشمول ماده ۱۲ ق.م.م. از قاعده اصلی تبعیت می نماید. همچنین در میان مبانی مسئولیت مدنی همه انواع اشخاص حقوقی از مبانی واحد پیروی ننموده و در پاره ای تقصیر حکمفرماست و در گروه دیگر این مبنا فاقد کارایی بوده و مسئولیت بدون تقصیر مقرر شده است.

کلمات کلیدی:

مسئولیت مدنی، شخص حقوقی، فعل زیانبار، خطای شخصی، خطای مربوط به انجام وظایف قانونی، تقصیر.

مقدمه

بیان مسأله

پید شرف تمدن و توسعه صنعت و تکنیک، گسترش روابط اجتماعی، لزوم دخالت روز افزون دولت‌ها در زندگی اجتماعی و اقتصادی، همه و همه موجب شده است که فعالیت اجتماعی و گروهی جایگزین فعالیت‌های فردی در تجارت، اقتصاد و کشاورزی گردد. جهت رسیدن به هدف‌های مادی و معنوی و در تمام فعالیت‌های اجتماعی گروه‌های انسانی هستند که مستقل و جدا از شخصیت افراد تشکیل دهنده خود به منظور رسیدن به یک هدف مشخص و یا بر آوردن یکی از نیازهای جامعه فعالیت می‌کنند. در علم حقوق شخصیت عبارت است از قابلیت و اهلیت دارا شدن و داشتن حقوق و تکلیف و اجرای آن، اصطلاح اشخاص حقوقی در برابر اشخاص حقیقی یعنی اشخاص طبیعی که دارندگان اصلی حقوق و تکالیف در اجتماع هستند به کار می‌رود و مقصود از آنها گروه‌ها و جمعیت‌هایی است با حقوق و تکالیف مشترک و متمایز از حقوق و تکالیف افرادی که آنها را تشکیل داده‌اند. در واقع مفهوم شخصیت حقوقی، تأسیس حقوقی است که به مرور زمان و با پید شرف تمدن بوجود آمده است. شخصیت حقوقی که در گذشته و در اکثر جوامع شناخته نشده بود و یا به طور محدود و از زمینه‌های عمومی آن مورد توجه بود، امروزه دارای اهمیت زیادی شده است زیرا، بسیاری از امور که بوسیله شخص حقیقی انجام آن مقدور نیست در قالب این موجود اعتباری تحقق پیدا می‌کند این اشخاص می‌توانند همانند آنچه قانون برای اشخاص حقیقی شناخته است از حقوق و تکلیف برخوردار گردند مگر حقوق و تکالیفی که با طبیعت انسان ملازمه دارد. همانگونه که ذکر شد دامنه گسترده تأثیرات و لزوم وجود آنها شناخت آنها را ضروری می‌سازد. یکی از علومی که شناخت این موجودات را

رسالت خود می‌داند علم حقوق است، علم حقوق به اقتضای ماهیت و هدف خود به تشریح و تحلیل انواع مختلف اشخاص حقوقی و مسئولیتهای این گروه می‌پردازد. حقوق کشور ما نیز با تأثیر از پیشرفتهای علم حقوق در سایر جوامع و نیز برای جوابگویی به مسائل مستحدثه جامعه در حد توان به تنقیح و تبویب اطلاعات و آگاهیهای حقوقی مربوط به این اشخاص پرداخته است. از آنجایی که این اشخاص به تبع برخورداری از حقوق و تکالیف می‌بایست دارای مسئولیت نیز باشند، لذا مسوولیت این دسته از موضوعاتی است که ذهن حقوقدانان را از مدتها قبل متوجه خود نموده است و از انواع مسوولیت، مسوولیت مدنی این دسته مورد توجه بیشتری قرار گرفته است زیرا مقتضای عدالت جبران ضرر به وجود آمده توسط هر شخص زیان زنده می‌باشد تا ضرری جبران نشده باقی نماند. امروزه پیش‌بینی مسوولیت مدنی برای اشخاص حقوقی در قالب قوانین و مقررات دنیای معاصر به صورت پراکنده انجام پذیرفته است اما به لحاظ عدم وجود دکترین غنی در این زمینه و عدم وجود مقررات کافی توجیه مسوولیت برای این گروه و همچنین نحوه استقرار آن همچنان نیازمند مطالعه و بررسی می‌باشد که در این تحقیق سعی در بررسی مسوولیت مدنی این اشخاص در میان مسوولیت‌هایی نظیر مسوولیت اداری، اخلاقی، انضباطی خواهیم داشت و در انواع مسوولیت مدنی عمده بحث پیرامون مسوولیت قهری است و از مسوولیت قراردادی کمتر سخنی به میان می‌آید.

اهداف تحقیق

آنچه هدف اصلی این تحقیق می‌باشد شناخت قسمتی از مسائل مربوط به اشخاص حقوقی تحت عنوان مسوولیت مدنی بوده و اساسی‌ترین نقطه بحث در خصوص یکی از ارکان مسوولیت مدنی تحت عنوان فعل زیانبار است زیرا به نظر می‌رسد که در انتساب فعل زیانبار

به اشخاص حقوقی شک و تردید وجود دارد که آیا شخص حقوقی که وجودی فرضی دارد مرتکب فعل زیانبار شده یا مدیران و نمایندگان شخص حقوقی.

پرسش اصلی

مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی چگونه توجیه می شود؟

پرسش های فرعی

۱- نحوه و چگونگی امکان تصور مسولیت برای این اشخاص به عنوان موجوداتی که فاقد اراده هستند؟

۲- ماهیت حقوقی رابطه اداره کنندگان این اشخاص با شخص حقوقی چیست و تأثیر آن در مسولیت این گروه چه می باشد؟

۳- آیا تمامی اشخاص حقوقی اعم از عمومی یا خصوصی در حوزه مسولیت از یک مبنا پیروی می نمایند؟ به عبارت دیگر مبنای مسولیت از میان مبنای مختلف موجود برای همه آنها ثابت است؟

۴- اساساً چه نوع مسولیتی در حوزه مسولیت مدنی متوجه شخص حقوقی است و در چه مواردی این مسولیت متوجه اداره کنندگان این اشخاص می باشد؟

فرضیه ها

فرضیه هایی که در پاسخ به سوالات مطرح شده در نظر داریم به قرار ذیل می باشد.

اقتضای عدالت در جامعه جبران شدن ضرر توسط همه اشخاص اعم از حقیقی و حقوقی زیان زنده می باشد، لذا بهترین توجیه برای مسئولیت این گروه کمک به برقراری نظم و ایجاد عدالت خواهد بود.

۱- با عنایت به تعریف تقصیر که تخطی از رفتار متعارفی است که شخص دیگر در همان شرایط مشابه وقوع حادثه دارد و از آنجا که اشخاص حقوقی به عنوان توده‌ای از اموال، فاقد شعور و اراده هستند و تصور تقصیر برای این گروه مقدر نمی‌باشد لذا در مورد این اشخاص می‌بایست به دنبال مبنایی دیگر جهت انتساب و استقرار مسئولیت بود.

۲- به نظر می‌رسد ماهیت حقوقی رابطه مدیران با شخص حقوقی رابطه نمایندگی است.

۳- به نظر می‌رسد رژیم حقوقی متفاوتی بر مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی حاکم است.

۴- به نظر می‌رسد در صورتی که مدیران شخص حقوقی در چارچوب نمایندگی و انجام وظایف محوله مرتکب فعل زیانبار شوند مسئولیت متوجه شخص حقوقی است ولی اگر خارج از آن باشد مسئولیت شخصی و متوجه خود آنها خواهد بود.

روش تحقیق و موانع

شیوه تحقیق در این پایان نامه که یک موضوع تحلیلی و توصیفی است روش کتابخانه‌ای و با استفاده و بهره‌جویی از سیستم فیش برداری بوده است. مهمترین مشکلی که در نگارش این مختصر بود، گستردگی بی حد و حصر موضوع به لحاظ وسعت عنوان، مسئولیت و دایره شمول آن که مسئولیت قراردادی و قهری را در برمی‌گیرد و همچنین گستردگی انواع اشخاص حقوقی از جهت اشخاص وابسته به حقوق عمومی و یا خصوصی می‌باشد که می‌توان ادعا نمود که هر کدام از موارد فوق خود قابلیت انتخاب به عنوان یک موضوع را دارد. اما به رغم این گستردگی عدم وجود منابع فارسی کافی در این خصوص مزید بر علت بوده است به صورتی

که در می ان دهها کتاب و مقاله و مطالب مورد بررسی در پایگاههای اینترنتی که مرتبط با موضوع تحقیق می باشد همگی به صورت بسیار مختصر بعضاً تکراری به شرح موضوع پرداخته و منابع کارآمد در این زمینه اکثراً به زبانهای خارجی می باشد که استفاده از آنها از عهده حقیر خارج بوده است. و حتی در میان اکثر پایگاهها و بانکهای اطلاعاتی در زمینه پایان نامه حداقل در ۴ دهه اخیر يك پاي ان نامه با موضوع مشابه به رشته تحریر درآمده که آن هم علی رغم عنوان مأخوذه تنها به نوع خاصی از اشخاص حقوقی (دولت) پرداخته است و منابع مورد استفاده نیز اکثراً به زبان خارجی بوده و لذا کمک چندانی به این جانب ننموده است.

تقسیم مطالب

تحقیق حاضر شامل سه فصل است که جهت آمادگی ورود به مطلب اصلی، فصل اول به معرفی مسئولیت مدنی و همچنین اشخاص حقوقی اختصاص یافته است و در فصل دوم که اساس این رساله را تشکیل می دهد جهت توجیه مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی به تشریح و معرفی انواع خطای مربوط به ارکان اشخاص حقوقی و همچنین مسئولیت مستقیم و غیرمستقیم این اشخاص اختصاص یافته است و در فصل سوم نیز جهت تطبیق مطالب مندرج در فصل دوم به بررسی ارکان مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی، مسئولیت اشخاص مختلف حقوقی و اسباب معافیت از مسئولیت پرداخته شده است.

فصل اول :

معرفی مسئولیت و اشخاص حقوقی

مبحث اول: مفهوم و هدف مسئولیت مدنی

موضوع مسئولیت مدنی امروزه چنان وسعت یافته که دامنه آن از حقوق خصوصی فراتر رفته و مباحثی را در حقوق عمومی و بین الملل نیز به خود اختصاص داده است. چیزی که در گذشته مرکز همه روابط به شمار می رفت اصل آزادی قراردادها بود. امروزه اگر نتوانیم بگوییم مرکز و کانون روابط اجتماعی مسئولیت مدنی است حداقل یک رقیب سرسخت برای اصل آزادی قراردادها به وجود آمده است لذا شاید مرکز حقوق فعلی را بتوان مسئولیت مدنی شناخت.

گفتار اول: مفهوم مسئولیت مدنی

مسئول از نظر لغوی کسی است که «فریضه‌ای بدمه دارد که اگر آن را عمل نکند از او بازخواست می‌شود»^۱ مسئولیت که از ماده سال یه سال مشتق شده است در لغت به معنی سؤال، تقاضا و پرسش است و مصدری جعلی است و کلمه مدنی از نظر لغوی صفت نسبی است به معنی شهری^۲. مسئولیت مدنی در قانون تعریف نشده است و فقط ماده ۱ ق.م.م اشعار می‌دارد «هر کس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی احتیاطی به جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا

۱- معین، دکتر محمد، فرهنگ معین، امیر کبیر، ۱۳۶۳، جلد ۶، واژه مسئول و مسئولیت.
۲- عباسلو، دکتر بختیار، مسئولیت مدنی با نگرش تطبیقی، میزان، چ اول، زمستان ۹۰، ص ۱۹ و جعفری لنگرودی، دکتر محمد جعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، گنج دانش، ۱۳۷۸، ص ۶۴۲.

حیثیت یا شهرت تجارتي یا به هر حق دیگری که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده لطمه‌ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود می‌باشد». اساتید حقوق تعاریف مختلفی از مسئولیت مدنی به عمل آورده‌اند، عده‌ای آن را چنین تعریف نموده اند که در زبان حقوقی جز در موارد استثنایی منظور از مسئولیت مدنی تعهد به جبران خسارت است^۱ از نظر عده‌ای در هر مورد که شخص ناگزیر از جبران خسارت دیگری باشد می‌گویند در برابر او مسئولیت مدنی دارد.^۲ حقوقدانان فرانسوی بیان داشته‌اند: انسان وقتی از نظر مدنی مسئول تلقی می‌شود که ملزم باشد آثار و نتایج ضرر وارده به دیگری را جبران نماید.^۳ به طور کلی، هر گاه بر اثر کردار و رفتار فرد یا افرادی به دیگر افراد خسارتی وارد شود، مسئولیت مدنی محقق می‌شود. لذا تحقق مسئولیت مدنی منوط به وارد کردن زیان به افراد یا جامعه است و این مسئولیت یا تعهد، التزام شخص نسبت به جبران خسارت است. این قاعده عادلانه از دیرباز وجود داشته است که هر کس به دیگری ضرر بزند باید آن را جبران کند مگر در مواردی که اضرار به غیر به حکم قانون باشد و یا ضرری که به شخص وارد آمده است، ناروا و نامتعارف جلوه نکند.

گفتار دوم: هدف مسئولیت مدنی

نیاز به بررسی است که هدف از مسئولیت مدنی چه چیزی می‌تواند باشد؟ زیرا تکامل و سیر رشد و ترقی هر علمی بستگی به شناخت هدف آن علم دارد، در نتیجه باید بررسی نمود که هدف مسئولیت مدنی کدام است و این موضوع از آن جهت اهمیت دارد که برای وضع و تصویب مقررات و ارائه دکترین مناسب در جهت رسیدن به آن اقدام شود و همچنین قاضی در رسیدگی، قواعد حقوقی را در جهت رسیدن به آن هدف تفسیر نماید. در مورد هدف مسئولیت

۱- امیری قائم مقامی، دکتر عبدالمجید، حقوق تعهدات ج ۱، چ ۱، دانشگاه تهران ص ۱۳۳
۲- کاتوزیان، دکتر ناصر، مسئولیت مدنی، الزامات خارج از قرارداد، دانشگاه تهران، ج ۱، ۱۳۸۷ ص ۲۵ و ۲۴
۳- لورراسا، مشیل، مسئولیت مدنی، ترجمه دکتر محمد اشتری، نشر حقوقدان، ۱۳۷۵، چ ۱، ص ۲۹.

مدنی به چند مورد به طور خلاصه می‌تواند اشاره نمود زیرا «مسئولیت مدنی هم در ارتباط با زیان دیده و هم در ارتباط با وارد کننده زیان و هم در ارتباط با جامعه هدف ها و کارکردهای خاص دارد»^۱

بند اول: ارضاء خاطر زیان دیده (تشفی خاطر)

امروزه دیگر عملاً قلمرو مسئولیت مدنی به حمایت از يك شخص یا يك گروه در قبال آسیبی که به دارایی آنان وارد شده محدود نمی‌شود بلکه قلمرو آن به حمایت از حقوقی که ماهیت مالی ندارند و کاملاً معنوی است مانند: درد، رنج و آسیب به شهرت و احساسات نیز مشتمل است، لذا می‌توان هدف مسئولیت مدنی را غیر از جبران خسارت، ارضاء خاطر یا دلجویی از زیان دیده نیز تصور نمود.

بند دوم: مجازات خصوصی عامل زیان

یکی از وجوه دیگری که به عنوان هدف مسئولیت مدنی ابراز شده است، تنبیه و مجازات خصوصی عامل فعل زیانبار توسط زیان دیده است زیرا او با انجام فعل زیانبار به منافع مشروع زیان دیده تجاوز نموده و تحمیل مسئولیت به او موجب می‌شود که حداقل نتایج و پیامدهای فعل زیانبار خود را متحمل شود و در آینده احتیاط بیشتری نماید.

بند سوم: برقراری عدالت

از دیگر وجوهی که به عنوان هدف مسئولیت مدنی اظهار شده است برقراری عدالت یا حفظ آن در جامعه است زیرا عدالت اقتضاء دارد که ضرر ناشی از فعل زیانبار در جایی که وارد

۱- بادینی، حسن، مقاله هدف مسئولیت مدنی، مجله حقوق و علوم سیاسی، ۱۳۸۳، شماره ۶۶، ص ۵۵.

شده رها نشود بلکه به اقتضای عدالت، زیان وارده باید به متجاوز تحمیل گردد، چون اوظالم است و ظالم سزاوارتر از هر کس برای تحمل آثار ظلم خویش است. زی را چنان که گفته شده هدف از مسئولیت مدنی تنها پرداخت مبلغی پول به زیان دیده نیست و در کنار آن رفع تجاوز به حقوق خواهان و ایجاد نظم و عدالت اجتماعی از دیگر اهداف مهم مسئولیت مدنی است.^۱

گفتار سوم: قلمرو مسئولیت مدنی

قلمرو مسئولیت مدنی از گذشته تاکنون تغییرات زیادی کرده است قلمرو مسئولیت مدنی در گذشته بسیار وسیع و شامل مسئولیتهای کیفری متعددی می شد و همچنین خیلی از مواردی که امروز مسئولیت مدنی است در گذشته قابل مجازات بوده است با توسعه جوامع و پیدایش دولتهای مرکزی و گسترش روابط اجتماعی و ضرورت حفظ حقوق و آزادی های فردی در برابر یکدیگر لزوم تدوین مقرراتی به منظور جلوگیری از انتقام جوییهای فردی بیشتر می شود بسیاری از اعمال جنبه خصوصی خود را از دست می دهد و به جهت اخلاقی که در نظم عمومی جوامع ایجاد می کند جرم جزایی تلقی و تعقیب مجرم بعهد دولت واگذار می شود، اعمال مجازات حق اعضای حکومت و متضرر فقط حق تعقیب مجرم نسبت به زیان وارده به خود را پیدا می کند و بدین ترتیب قلمرو مسئولیت مدنی محدود به جبران خسارت است نه مجازات متخلف. پیشرفت صنایع و ایجاد خطرهای گوناگون ناشی از فرآورده های صنعتی روز به روز بر قلمرو مسئولیتهای محض افزوده است تا ضرری جبران نشده باقی نماند، پس نباید چنین پنداشت که مسئولیت ناشی از تقصیر، کار قابل نکوهش است.^۲ امروزه قلمرو مسئولیت مدنی اعم از قراردادی و قهری به جبران خسارت محدود نمی شود و استرداد عین و منافع و امتیازات و بدل و غیره را نیز در برمی گیرد هر مسئولیتی که در حیطه مسئولیتهای

۱- منبع پیشین ص ۷۱.

۲- کاتوزیان، دکتر ناصر، منبع پیشین ص ۶۱.

قراردادی جای ندارد و قانون برای آن ضمانت اجرایی مشخص نکرده است می تواند در ذیل مسئولیت خارج از قرارداد یا ضمان قهری بحث شود.

مبحث دوم: انواع مسئولیت و مقایسه آنها

هر چند مطلب اصلی مورد بحث در این تحقیق، نوعی خاص از مسئولیت حقوقی تحت عنوان مسئولیت مدنی می باشد، ولی جهت روشن شدن جایگاه مسئولیت مدنی در میان سایر مسئولیتها لازم است تقسیم بندی رایج در حوزه مسئولیت را به طور اجمالی بیان نمائیم.

گفتار اول: انواع مسئولیت

منظور از انواع مسئولیت بررسی تمام مسئولیتهایی که يك شخص می تواند داشته باشد نیست چرا که از حوصله بحث این تحقیق خارج است انسان در محل کار، محیط اجتماع، خانواده، دارای انواع مسئولیت است، مانند مسئولیتهای اداری، شغلی، خانوادگی ولی از يك دیدگاه کلی و رایج، مسئولیت به دو نوع قابل تقسیم است. مسئولیت اخلاقی و مسئولیت حقوقی.

بند اول: مسئولیت اخلاقی

مسئولیت اخلاقی (La Responsabilité Morale) به معنای شرمساری وجدان و احساس گناه است و بیشتر جنبه شخصی دارد^۱. از قدیم الایام تا به حال حقوق و اخلاق و مذهب رابطه نزدیکی با هم داشته اند در بیش از دو قرن اخیر قواعد اخلاق و حقوق با هم ممزوج بوده و حتی بر حقوق بسیاری از ملل دنیا مذهب حاکم بوده البته این بدان معنی نیست که امروزه اخلاق و حقوق دو مقوله جداگانه دارند بلکه امروزه نیز حقوق و اخلاق رابطه داشته و گاه قواعد حقوقی چهره اخلاقی نیز دارد. « اخلاق مجموعه قواعدی است که رعایت آنها برای نیکوکاری و

۱- حسینی نژاد، دکتر حسینقلی، مسئولیت مدنی، ج ۲، جهاد دانشگاهی شهید بهشتی، ۱۳۷۰، ص ۱۳.

رسیدن به کمال لازم است. قواعد اخلاق میزان تشخیص نیک و بدی است و بی آن که نیازی به دخالت دولت باشد انسان در وجدان خویش آن را محترم و اجبار می‌داند»^۱ مسئولیت اخلاقی الزامی است، که شخص در وجدان خویش در برابر گفتار و اعمال و افکار خود دارد اگر عمل با حسن نیت باشد شخص مورد مواخذه قرار نمی‌گیرد و اگر فاعل قصدی خلاف قاعده اخلاق داشته باشد مسئول است، حتی اگر هیچ اثر مادی در خارج ایجاد نکند. حقوقدانان فرانسوی نیز منظور از مسئولیت اخلاقی را پاسخگویی انسان در مقابل وجدان خویش در مقابله با خطای ارتكابی می‌دانند.^۲ لذا می‌توان گفت: «علم اخلاق یعنی علمی که از ملکات انسانی که مربوط به قوای نباتی، حیوانی و انسانی او است صحبت می‌کند و او را به فضایل و رذایل اخلاق آشنا می‌سازد، تا بتواند صفات فاضله را کسب کرده و از رذایل بپرهیزد و به این وسیله سعادت خود را تکمیل نموده و اعمالی از او سرزند که موجب ستایش اجتماع گردد»^۳

بند دوم: مسئولیت حقوقی

مسئولیت حقوقی (Responsabilité Juridique) مسئولیتی است که در قانون ذکر شده باشد و این مسئولیت در مقابل مسئولیت اخلاقی یا دینی است.^۴ به عبارتی، مسئولیتی است که به طور کلی بر وظیفه قانونی هر شخص نسبت به انجام عمل یا ترک آن دلالت می‌کند و شامل همه مسئولیتهای مدنی و جزایی است، ذکر کلمه قانون برای تمایز این مسئولیت از مسئولیت اخلاقی است و گرنه مانعی از رجوع به عرف جهت تعیین مصادیق خطا و تقصیر نمی‌باشد لذا می‌توان تفاوت این دو مسئولیت را به طور خلاصه چنین بیان نمود که مسئولیت اخلاقی بیشتر جنبه شخصی دارد در مقابل مسئولیت حقوقی که جنبه نوعی آن ظهور بیشتری دارد. در مسئولیت

۱- کاتوزیان، دکتر ناصر، فلسفه حقوق، ج ۱، چ ۲، ۱۳۶۵، بهنشر، ص ۴۵۱.

۲- لوراسا، مشیل، منبع پیشین، ص ۳۷ به بعد

۳- طباطبائی، استاد علامه سید محمدحسین، تفسیر المیزان، ترجمه استاد ناصر مکارم شیرازی، ج ۱، چ ۴، نشر بنیاد علمی و فکری علامه طباطبائی، ص ۵۲۳.

۴- جعفری لنگرودی، دکتر محمد جعفر، منبع پیشین، ص ۶۲۳.

مدنی ورود ضرر شرط تحقق و از ارکان مسئولیت است لیکن در پیدایشگاه اخلاق همین که وجدان شخص متأثر و شرمسار شود یا توده مردم کاری را ناشایست ببینند مسئولیت به وجود می‌آید هر چند زیانی به دیگری نرسد.^۱ از نظر ضمانت اجرا نیز این دو مسئولیت با هم متفاوتند و همچنین دامنه مسئولیت اخلاقی گسترده تر است و علاوه بر کردار به گفتار و پندار او نیز سرایت دارد در حالی مسئولیت حقوقی هنگامی رخ می‌دهد که پندار نادرست کسی در عالم خارج به صورت فعل یا ترك فعل درآید.^۲

گفتار دوم: انواع مسئولیت حقوقی

مسئولیت حقوقی که خود نوعی از انواع مسئولیت، در مقابل مسئولیت اخلاقی می‌باشد، خود به دو قسم مسئولیت کیفری و مدنی تقسیم می‌شود.^۳

بند اول: مسئولیت کیفری

مسئولیت جزایی (Responsabilité Pénale) مسئولیت مرتکب جرمی از جرائم مصرح در قانون را گویند و شخص مسئول به یکی از مجازات‌های مقرر در قانون خواهد رسید. در قلمرو حقوق، مسئولیت کیفری یعنی التزام به تقبل آثار و عواقب افعال مجرمانه و تحمل مجازاتی که سزای فعل سرزنش‌آمیز بزهکار به شمار می‌آید.^۴ در اکثر جرائم دو نوع وظیفه بر عهده مجرم بار می‌شود تحمل مجازات و جبران زیان وارده، فقط وظیفه اول یعنی تحمل مجازات داخل در مسئولیت کیفری است اما جبران زیان وارده جزء مسئولیت کیفری نمی‌باشد.

۱- مازو و شاباس، دروس حقوق مدنی، تعهدات، ش ۳۷۵، به نقل از؛ کاتوزیان، دکتر ناصر، منبع پیشین، ص ۳۷.
۲- جعفری لنگرودی، دکتر محمدجعفر، مقدمه علوم حقوق، گنج دانش، ۱۳۶۲، ص ۲۰.
۳- النقیب، عاطف، النظرية العام للمسؤولية الناشئة عن الفعل الشخص، ج ۳، ۱۹۸۴، بیروت، انتشارات عویدات، الجزایر دیوان المطبوعات الجامعیه، ص ۱۵ و ۳۱.
۴- اردبیلی، دکتر محمدعلی، حقوق جزای عمومی، جلد دوم، نشر میزان، چ ۶، ۱۳۸۲، ص ۷۴.